

ГЛАЗУНОВ
Геннадій Опанасович,
здобувач ДНСГБ УААН

(м. Київ)

УКРАЇНСЬКИЙ ПОКЛІН ПРАХУ РЕПРЕСОВАНИХ

Уперше розповідається про поїздку української делегації в урочище Сандармох у Карелії та на Соловецький архіпелаг у Росії під проводом Українського інституту національної пам'яті.

Впервые рассказывается об украинской делегации в урочище Сандармох в Карелии и на Соловецкий архипелаг в России под руководством Украинского института национальной памяти.

In connection with the memory of the victims of political repressions, the competitor of the State scientist agriculture library UAAS for the first time shares with the impressions about Ukrainian delegation trip to the tract Sandarmokh in Karelia and to the Slovyetskyi archipelago in Russia under the direction of Ukrainian institute of national memory.

Автор на о. Соловки

Будівництво радянського ладу в історії колишнього СРСР, якщо розглядати його з точки зору державного управління, являло собою багатогранний процес, та було б невірно уявляти його завжди спрямованою вгору лінією: і добре, й нелюдяне було на цьому шляху. Та все ж термін липень-серпень 1937 р. відзначився занадто фатальними подіями. 2 липня ЦК ВКП(б) схвалило постанову "Про антирадянські елементи", передбачаючи таким чином, щоб керівники місцевих партійних, радянських органів та органів НКВД взяли на облік усіх "куркулів та карних в'язнів", які повернулися з заслання та ув'язнення. Малося на увазі, щоб найбільш ворожих із них заарештувати і розстріляти в порядку адміністративного проведення цих справ через "трійки", а решту вислати в указані НКВД місця. Постановою пропонувалося "в п'ятиденний термін подати в ЦК склади трійок, а також кількість осіб, що підлягають розстрілу, так само кількість осіб, що підлягають висиланню".

З цієї нагоди тільки що призначений наркомом внутрішніх справ М. Єжов видав 5 серпня 1937 р. наказ НКВД СРСР № 00447, на який відреагував і особисто схвалив сам Й. Сталін. Термін дії наказу мав завершитися у 4 місяці. Та наймасовіша за всю радянську епоху "чистка" від елементів, нездатних до будівництва нового суспільства, теоретично обґрунтована новим наркомом, припинилася лише за окремою постановою ЦК у листопаді 1938 р., тобто згубні явища, коли кількість розстріляних та ув'язнених мали співвідношення 3 до 1, тривали понад 15 місяців.

Зрозуміло, що згадані ухвали приймалися в суспільстві як елемент державного правління. На цій підставі з місць посипалися звіти та вимоги про перевиконання лімітів, розгорнулося змагання за їх перевиконання, зустрічні плани, надходили жадання щодо збільшення кількості репресованих тощо. За історичними дослідженнями, під час згаданої кампанії приречено було майже 700 тис. осіб, між тим більше 90 відсотків – позасудовими органами. Значна частина з них – українці, які могли б створити неоціненні духовні скарби, стали б у рівень з іншими цивілізованими народами світу. Та наявних провідників, які тільки лише уявили собі український варіант комунізму, запростовували до Карелії, на Соловки, до Сибіру, на Колиму, а далі на той світ.

Пам'ятати про них – неоціненне завдання сьогоденних та майбутніх українців. Так мовиться в згаданому Указі Президента України.

Експедиція почалася 1 серпня 2007 року з молитви в храмі святої Покрови на Подолі. Перетнули без перешкод, але з певною затримкою у часі білоруський та російський кордони. Удень прибули до Санкт-Петербургу. Зупинилися біля храму Спаса-на-Крові, мали можливість познайомитися з місцевими пам'ятками.

Увечері автобус вирулив на шлях до Карелії.

Удень добралися до Петрозаводська – столиці Карелії. Там делегацію вітали у Раді Міністрів республіки. Але особливо тепла зустріч відбулася в товаристві української культури в Карелії, яке носить співучу назву "Калина", а очолює його велика подвижниця Лариса Скрипникова.

На офіційній зустрічі та за чайним столом мова йшла про роботу товариства "Калина", об'єднання української діаспори щодо створення умов для подальшого розвитку, пропаганди української культури, мови, літератури, обміну досвідом пошуку репресованих та створення їхніх могил тощо. Товариство подарувало всім учасникам поїздки літературу за метою подорожі, а керівники експедиції – подарунки з України. Під час екскурсії по місту делегація прибула на кладовище, де встановлена пам'ятна стела особам репресованим сталінським режимом, оглянула також інші пам'ятні місця столиці Карелії.

Дарунки керівнику товариства культури "Калина" Л. Скрипниковій від української делегації, м. Петрозаводськ.

З ранку наступного дня відбули до Медвежогорська. На 19-му кілометрі дороги, що веде з цього райцентру до старовинного Повенця, в якому завершується Біломорсько-Балтійський канал, розташований меморіальний комплекс "Сандармох". Довгий час трагічне місце розстрілів репресованих людей було невідоме. Але зусиллями місцевого товариства разом з фахівцями "Меморіалу" Санкт-Петербургу десять років тому відкрилася завіса мовчазності над створеним тут злом: карельський суходіл втримує прах більше 7 тис. безвинних жертв. Урочище "Сандармох" стало інтернаціональним меморіалом, що охопив загально трагічну долю, але представляє єдину історію та неприховану совість народів [1].

Делегація на березі Біломорсько-Балтійського каналу

Поруч з побудованим раніше за участю товариства "Калина" пам'ятником – гранітним козацьким хрестом з надписом "Убієнним синам України" – відбувся мітинг української делегації, в якому брали участь Генеральний консул України в Санкт-Петербурзі М. Рудько, поет Д. Павличко, керівник товариства "Калина" Л. Скрипникова, Н. Осьмак – дочка репресованого К. Осьмака, С. Шевченко та ще багато інших посланців України. Отець Володимир відправив молебень в ім'я загиблих. За свідченнями українських істориків, під Медвежогорськом з 27 жовтня по 4 листопада 1937 року без вини розстріляно 190 українців. З лав української нації вирвали представників еліти: колишнього письменника В. Атаманюка, директора Інституту літературознавства М. Барана, професора О. Бадана-Яворенко, економіста С. Викула, керівника фахової профспілки О. Волоха, професора-історика С. Грушевського, філософа П. Демчука, професора П. Дятлова, поета М. Зерова, письменника-драматурга М. Ирчана, письменника М. Козоріза, відомого артиста А. Крушельницького з синами Богданом та Остапом, драматурга М. Куліша, режисера Л. Курбаса, прозаїка-перекладача В. Підмогильного, мандрівника й письменника Г. Підмогильного-Толмачова, наркомфіна України М. Полоза, академіка С. Рудницького, історика та

економіста М. Яворського, письменника М. Ялового тощо [2]. У багатьох присутніх на мітингу на очах проступали сльози.

Українська делегація біля хреста "Убієнним синам України", урочище Сандармох.

У той же день українська делегація брала участь у роботі круглого столу, який організували правозахисні організації "Меморіалу" з Москви та Санкт-Петербурга разом з місцевими фахівцями пошуку репресованих, в якій брав участь дослідник Ю. Дмитрієв. Про свій досвід з дослідження долі кошового отамана війська запорізького П. Калнишевського розповів наш делегат В. Грабовський, поділився споминами син репресованого член Київського товариства політв'язнів та репресованих Е. Яцкевич.

Українська делегація на конференції російського товариства "Меморіал", м. Медвежогорськ.

Незважаючи на сувору північну природу, здавна місцевий люд виношував судження про будівництво Онезько-Біломорського водяного сполучення, але далі розвідок справа не поспішала. Одвічна потреба розширення шляхів сполучення на неосяжних теренах країни, пов'язана з прісною державною казною нещодавно створеної радянської держави, змусила Раду Праці та Оборони СРСР 19 лютого 1930 р. вирішувати питання про реконструкцію та раціоналізацію морського і річкового транспорту. Записка до уряду, опрацьована на дореволюційних проектах Біломорсько-Балтійського водяного доступу, виявилася більш переконливою. Було затверджене таємне Положення про Особливий Комітет щодо його побудови з розширеними правами і загальним терміном будівництва в три роки. Спочатку будовою керував Наркомат шляхів сполучення. Та невилазна тайга, відсутність належного постачання, нестаток кадрів призвели до того, що підтримка будівництва все більше здійснювалася силами головополітуправління, а з листопада 1931 р. ОДПУ й керувало забудовою. От так і витворилася ця змичка, яка з часом пройнялася репресивним жахом. Допроводжувало "будкадри" Управління Соловецьких таборів особливого призначення (за рос. скороченням – УСЛОН),

що діяв з 1923 по 1939 рр. Автор нарису подружився з жвавим місцевим пошуковцем Юрієм Дмитрієвим та особливо вдячний йому за видання правдомовної минувшини будівництва ББК – так свого часу скорочено називали цю будову [3].

Підводячи підсумки будівництва ББК, комісія підкреслювала, що забудівля розпочалася 16 жовтня 1931 і закінчилася 20 червня 1933 р., тобто у "рекордний в практиці гідротехнічного будівництва короткий термін – 20 місяців". Багато фахівців з цієї нагоди були нагороджені державними нагородами, доручили підготувати монографію будівництва каналу тощо. Навіть констатували, що за час будовання майже 12,5 тис. осіб звільнили від арешту, більш ніж 59,5 тис. – спростили термін ув'язнення, а з 500 осіб мали зняти судимість. Тільки незчисленна кількість незаконно убієнних так і залишається не підрахованою. Низький їм уклін.

Російський дослідник справ репресованих Юрій Дмитрієв.

Автор досліджує долю та наукову діяльність Андрія Сліпанського. Відомий учений-аграрій в 1931-1933 рр. працював першим віце-президентом

Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, під його керівництвом ішло становлення аграрної науки. Він автор більше 40 наукових праць, присвячених аграрній економіці, розвитку й організації сільськогосподарської науки, проблемам урожайності українських полів. 1933 р. був репресований нібито як учасник "Української військової організації". За роки ув'язнення перебував у чотирьох таборах сталінського режиму. Життя його скінчилося у неволі під Магаданом 1942 р. Реабілітований у судовому відношенні 1961 р.

Згаданий учений також перебував у таборах 8-го Соловецького відділення ББК. В агентурному донесенні від 14 квітня 1937 р. мовилося про участь нашого в'язня в розмовах з іншими невільникми, зокрема, А. Сліпанський казав: "Я давно говорив, що Ягода не втече від "петлі", він багато чого знав того, чого інші члени Політбюро не знали... Все це гріхи його безконтрольної роботи по Наркомату внутрішніх справ... Тут проявиться до кінця й справа вбивства Кірова... Мав незміренну владу, що хотів, те й робив..." [4] Власне доля репресованого А. Сліпанського в інших публікаціях.

Наступного дня автобус вирушив до порту Кем, де делегацію чекав катер.

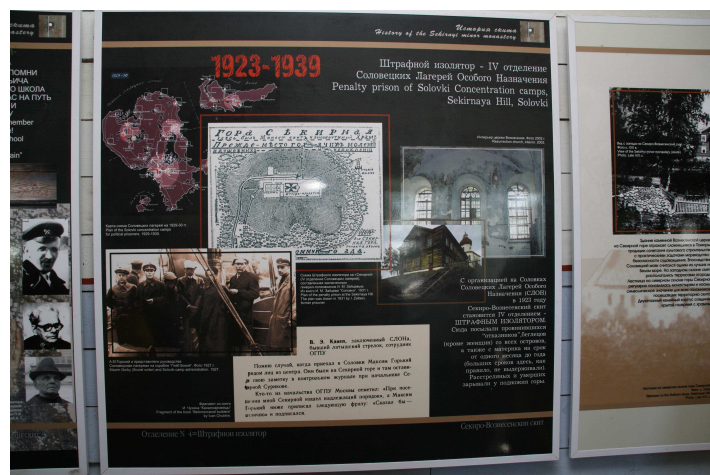

*Портові руїни, що залишилися з часів репресій,
порт Кем на березі Білого моря.*

Через три години катер доставив українських подорожників без перешкод до найкрупнішого острова Соловецького архіпелагу – Великого Соловецького. Зауважимо, що Соловецький архіпелаг – є групою островів, розташованих біля входу в Онезький залив у Південно-Західній частині Білого моря та є єдиним

внутрішнім морем Північного Льодовитого океану. На Великому Соловецькому острові нині проживає не більше 900 людей, але прибуває щорічно до 50 тис. туристів, паломників та інших прихильників північного літа, яке зачаровує білими ночами, прекрасними сонцесяйвами, гладдю чисельних озер, зеленим обрамленням лісів, шумом морських хвиль тощо. Але туристською Меккою став Соловецький монастир, оснований в 1436 р. на поморських островах Білого моря, який з часом став одним із самих відомих та почесних монастирів Росії. Комітет зі Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО 1992 р. включив Соловецький історико-культурний комплекс у Список всесвітньої культурної спадщини [5].

Разом з тим Соловки мають ще й іншу всесвітньо-жахливу історію: у 1923-1939 рр. на архіпелазі був розташований Соловецький табір особливого призначення. На острові збереглися деякі споруди часів СЛОНу, знайдені місця масових поховань репресованих, виявлено чимало пам'ятних місць, які свідчать про долю більш ніж 30 тисяч мучеників цього табору. Певний час на Соловках перебувало й Головне управління таборів (рос. скорочення – ГУЛАГ) СРСР. Місцева дослідниця О. Бочкарьова предметно ознайомила з тематичною виставкою, яка розташована в будівлях Соловецького кремля, а в часи відвідування Секирної гори розповідала про знущання над репресованими, про відверто негативні умови їхнього існування тощо. Про наруги над репресованими розповідали й на Великому Заяцькому острові, де розташований Свято-Андріївський скит.

Виставка щодо часів репресій в обителі на Секирній горі, о. Соловки.

Пам'ятник гетьману Петру Калнишевському в Соловецькому кремлі.

Делегація брала участь у меморіальному масовому мітингу біля Соловецького каменя, який відбувся перед пам'ятником загиблим від репресій, виступали учасники української делегації. Відбувся молебень за участю місцевих священників. Okремо отець Володимир відбув молебень за участю членів української делегації біля Соловецького каменя.

Українська делегація провела окремий мітинг біля підніжжя Поклінного хреста, під яким, можливо, покоїться прах багатьох катованих на Соловках, наприклад, Є. Підмогильного та інших. Продовженням зібрання був і відрубний молебень, який відслужив о. Володимир, назвавши імена всіх репресованих, які, за свідченнями дослідників, втратили життя на Соловках та залишилися на цій підставі неупокоєними.

Молебень біля хреста, під яким, вважається, поховані репресовані українці, о. Соловки.

В один із вечорів відбувся круглий стіл, підготовлений Санкт-Петербурзьким та Московським товариствами "Меморіал" при активній підтримці місцевих музейних фахівців. Загальним висновком обговорення стали наступні загально-невідворотні тези, у тому числі і принадливі до сьогодення. Події 1937 р. звертають увагу на гігантський масштаб репресій, на жорстокість приговорів, на безпрецедентну плановість терористичних "спецоперацій", фальсифікацію звинувачень, надзвичайно зачинені процеси судилищ за умовою масового катування, використання "визнання своєї провини" як єдиного факту звинувачення, перекручування слідства тощо. До нього треба додати й кругову поруку радянського керівництва. І на завершення, згадані трагічні події призвели до остаточного приниження цінності людського життя та девальвації людської свободи.

Повернення української делегації йшло зворотнім шляхом. У містах, що минали, українська делегація читала в газетах матеріали про трагічну дату політичних репресій. 11 серпня делегація прибула на київську землю.

Дні пам'яті на Соловках попереджають про наступне. Наше благодійне ушанування всім, хто в умовах несвободи і жорстокості виявив зразки величі й стійкості духу, доброти та милосердя. Невід'ємне завдання сучасників – збереження й увіковічення пам'яті про всіх в'язнів Головного управління таборів (ГУЛАГу) на Соловках. Наше покликання до майбутніх поколінь – на допустити повторення Соловецької трагедії.

Разом з усім українським народом уболіваємо за жертви урочища "Сандармох", за згублених у Соловецькому таборі, за загиблих на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, тобто за всіх, кого катували і хто втратив життя в часи сталінський репресій.

Список використаної літератури

1. *Убієнним* синам України. Сандармох. – 2-е вид., доп. – Петрозаводськ, 2006. – 152 с.
2. *Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії.* В 3 т. – К., 1999. – Т. 3. – 394 с.

3. *Дмитриев Ю.А.* Беломорско-Балтийский водный путь. От замыслов до воплощения. – Петрозаводск, 2003. – 256 с.

4. *Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії.* В 3 т. – К. 1999. – Т. 2. – С. 132-133.

5. *Соловки: Иллюстрированный путеводитель.* – Б.м.и., 2006. – 48 с.